

# Over etser Johannes Proost en Nederwetten

## over kunstenaarschap versus politiek activisme

Op de naam Johannes Proost en dat hij in Brabant heeft gewerkt, was ik al eerder gestoten. Onder andere door de catalogus met een inleiding van Andreas Schotel bij de overzichtstentoonstelling in 1947 in Museum Boymans te Rotterdam.<sup>1</sup>

In 1993 heb ik voor de collectie van Museum Kempenland de ets *Boerderij te Esbeek* van Johannes Proost aangekocht en later in 1995 enkele Brabantse etsen van Andreas Schotel. Deze werken zijn geëxposeerd onder andere op de tentoonstellingen *Brabants Boerenleven in Beeld. Picturale verbeelding van een nostalgisch thema* (van 6 juli t/m 15 september 1996) en *Tussen de boeren op het platteland. Het boerenleven als thema voor kunstschilders en fotografen* (van 12 juli t/m 9 november 2003) en afgebeeld in de begeleidende publicaties.

Door adviezen in de aanloop naar het Andreas Schotel Museum in café Schuttershof te Esbeek en door mijn toespraak bij de opening van het museum op 17 mei 2009, ben ik na vertrek bij Museum Kempenland Eindhoven als vrijwillig conservator bij het museum betrokken geraakt en heb ik mij verdiept in de levens van beide kunstenaars en hierover gepubliceerd in het museumboek.<sup>2</sup>

Sjoerd Hendrik de Roos, foto van portrettekening van Johannes Proost, 1908 [collectie Esbeek]



### Familie en gezin Proost

Johannes of Jan Proost – maar binnen de familie Jo genoemd – is een telg uit de bekende Amsterdamse familie van boekbinders, kerkboekverkopers en papierhandelaren Proost & Brandt aan het Rusland. Dominee Pieter Proost (1854-1932) heeft in 1880 zijn dissertatie over Jodocus van Lodenstein te Leiden verdedigd en is op 10 maart 1881 te Amsterdam in het huwelijk getreden met domineesdochter Catharina Maria Jacoba Ternooij Apèl (1855-1916). Zijn eerste standplaats is de Hervormde gemeente van Geervliet op het eiland Voorne-Putten, waar hij op 4 april 1881 begint. Als eerste kind wordt op 27 februari 1882 Johannes geboren, daarna volgt Karel Frederik als tweede op 21 augustus 1883.

Karel zal later eveneens dominee worden en te Leiden in 1914 promoveren op een dissertatie over de Bergrede. Wanneer vader naar de Hervormde gemeente van Koog aan de Zaan beroepen wordt, komt hij uit Oost en West-Blokker, waar hij sinds 21 oktober 1883 werkzaam is. Op 26 juni 1887 wordt hij in Koog aan de Zaan bevestigd en komen dochter Catharina Magdalena Proost op 12 september 1887 en zoon Pieter op 24 februari 1889 aldaar ter wereld. Dochter Cato studeert voor verpleegster, is directrice van het sanatorium te Beekbergen, adjunct- en vervolgens directrice van het kinderziekenhuis te Groningen. Later woont ze te Rotterdam samen met hoofdverpleegster Rie (Maria Helena) Toorenvliet (1883-1948), overlijdt op 18 maart 1961 te Rotterdam en wordt gecremeerd te Driehuis-Westerveld. Zoon Piet is officier in het Nederlands-Indisch Leger en twee keer gehuwd, maar overlijdt op 46-jarige leeftijd op 20 oktober 1942 te Soerabaja en vindt zijn laatste rustplaats op het ereveld Kembang Kuning.

### Eerste scholing

Vanuit Koog aan de Zaan bezoekt Johannes Proost na de lagere school de HBS in Zaandam, waar hij van 1894 tot 1899 studeert. Wanneer vader in oktober 1901 predikant te Wormerveer wordt, heeft hij het ouderlijk huis vanwege de onaangename sfeer al verlaten en voor militaire dienst gekozen. In ieder geval hertrouwt vader na scheiding op 4 januari 1906 te Schoterland met de veel jongere Johanna Hendrina Eshuis (1885-1957). In het militieregister Koog aan de Zaan 1902 bij dagtekening 14 december 1901 staat dat Johannes al *in dienst* te Naarden is geweest, mede omdat er geschreven staat *Reserve korporaal 7de Infie* en luidt het advies *vrijstellen*. Hij blijkt 166 cm lang te zijn, blauwe ogen en blond haar te hebben.

Johannes Proost, *Uitgebloeide zonnebloem*, omstreeks 1910, ets/papier 365 x 245 mm [collectie Esbeek]



### Studie aan de kunstacademie

Na zijn militaire dienstplicht heeft hij misschien een of meer (kantoor) baantjes gehad, voordat hij zich op de kunst gaat richten. Het is niet ondenkbaar dat de oudere Felicien Bobeldijk (1876-1964) uit Koog aan de Zaan of leeftijdgenoot Jac Jongert (1883-1942) uit Wormerveer, >>>

die van Sjoerd de Roos (1877-1962) aanwijzingen krijgt, een stimulerende invloed op hem hebben gehad bij zijn keuze, afgezien van het feit dat hij vanzelfsprekend tekentalent zal hebben getoond. Proost is met De Roos bevriend, want die tekent in 1908 een portret van hem.

In 1903-1904 moet hij aan de Rotterdamsche Academie voor Beeldende Kunsten en Technische Vakken gestudeerd hebben, waar in ieder geval Frederik (Johannes Hendrik Frederik Coenraad) Nachtweg (1857-1941) en Alexander Henri Robert van Maasdijk (1856-1931) zijn docenten zijn. Een studiegenoot is Johan Briedé (1885-1980), aan wie Proost een *aanmoedigings*-brief schrijft. In het lange epistel – gedateerd 7 oktober 1905 en verstuurd uit Uden – schrijft Proost hoe hij tegen de academie aankijkt en vindt dat je het kunstenaarsmetier vooral jezelf eigen moet maken door eindeloos te blijven observeren. Tevens klinkt hierin al zijn mentaliteit van onafhankelijkheid en doorzetter door, wat ik graag illustreer door enkele passages te citeren. Zo geeft hij vader Briedé gelijk die vindt dat Johan een akte boekhouden moet halen: “... want daarmee zou je in je eigen levensonderhoud kunnen voorzien. Solliciteren dan naar een paar avondkantoren, dat je goed te vreten hebt en doe dan wat je wilt (tekenen etc.) maar wees geen dwaas en gooi dat weg.” Proost heeft het op de Rotterdamse academie gauw gezien en merkt op: “jij loopt zoo hoog met die academie, maar och dat is zoo’n prul. Zie dat toch in. Je leert er totaal niets; dat schijntje wat je er leert, nou dat beteekent ten minste zooveel als niks. Werk niet of werk hard, een van tweeën, maar niet die ellendige, slappe academie-midden-weg. (.....) Ik zeg je, toen ik eens overkeek wat ik op de academie in R’dam gedaan had, toen was ’t me of ik er niet geweest was.” Intensief observeren en werken daar gaat het om: “En wat ik hier [heb] gedaan, ook dat hoef ik niet te overzien, want ik weet dat ik ontzagelijk hard geleefd en gewerkt heb, dat ’t me is of ik hier jaren ben. En dat is het enig juiste gevoelsbewijs, dat ik hard gewerkt heb.” Uitvoerig geeft Proost aan, hoe je het moet aanpakken: “En als je een man wilt maken die staat te maaïen, dan moet je in maaitijd van voordat de zon op was tot na dat ie heen was, en je moet gehoord hebben iedere ruisching van het gras iedere zwaai en blinking van de zeis, gezien iedere rompbuiging, iedere stap van de man en iedere zweetdrop op zen kop totdat zen hemd en keel er nat van waren van al de droppels en zoo dag aan dag (.....) van de ochtend tot de avond moet je hebben gemaakt krabbels en schetsen tot je eindelijk zoo iets kon formeren dat een maaïende man leek. En dan later dan neem je de krabbels en schetsen en je tekent maaïers, 5 – 10 – 20 totdat je iedere schaduw en iedere lichtveeg, iedere plooi van een broek, een kiel, een kronkel van een knokkel gemeenzaam. Als je dat hebt gedaan, dan neem je je beste maaier, je laat de tijdeloosheid van de maaïers tijd meer om je heen zwieren en de eeuwige glans van het licht en dan met je maaier die

goed was en waar je alles van weet, van gevoeld hebt ga je opnieuw een maaier brengen op ’t doek en dan geef je ’t leven dat je meegeleefd hebt meer met de verf, je conté. Maar als je eerder ophoudt dan is het mis, is het gelogen. Zie je dat is werken. Indringen zomer en winter door in ’t leven wat je om je heen zen gang gaat, dag en nacht, en er krabbels bij staan te maken, zoolang tot je kunt het branden op het doek, dat het is of de wereld er opnieuw in is verzezen, dat is kunst maken en tenslotte, na jaren, zal in je krabbels alleen al opvlammen de hartstocht van jouw ziening. (.....) Het leven hier en het bestaan der menschen voel ik en ’t zal geen half jaar meer duren of ik ben doorgedrongen tot in de kern van de meest Brabantsche boer. Zoo moet er gewerkt worden, dat voel ik dat eerlijk is.” Hij eindigt met: “Dit wat ik nu geschreven heb voor jouw [is] op zichzelf iets belangrijks dat weet ik maar zie er meteen het betrekkelijke van in. Dan zul je niet vervallen tot het prutserige van haast alles wat tegenwoordig ons als kunst, literatuur en vooral journalistiken wordt voorgezet. Je Proost.”<sup>3</sup>



Johannes Proost, Zandweg in Brabant, omstreeks 1909, olieverf/doek [particulier bezit; foto: Peter Thoben]

## Huwelijk en naar Brabant

In Amsterdam raakt hij bevriend met de acht jaar oudere Charlotte Sjouerman (1874-1943), dochter van de joodse koopman/winkelier Abraham Levie Sjouerman (1840-1892) en zijn vrouw Judith Brandon (1844-1892). De familie woont o.a. aan het Rembrandtplein 24 en na de dood van de ouders aan het Oosteinde 6 en Burmanstraat 5. Haar oudste zus Janet of Jeanette is in 1893 met de diamantwerker en opkomende romanschrijver Israël Querido getrouwd. In de buurt wonen veel joden, er zijn veel uitgaansgelegenheden zoals het Rembrandttheater en café Schiller, maar ook kunstenaarssociëteit St. Lucas is er op nummer 10 gevestigd. Bij terugkeer uit Uden heeft Piet Mondriaan daar op de zolder een atelier. Meerdere telgen van de familie Sjou(w)erman – de naam is op 9 januari 1812 aangenomen – houden zich met het snijden en slijpen van diamanten bezig of met handel. Een groot aantal nakomelingen wordt in de Tweede Wereldoorlog in de vernietigingskampen Auschwitz en Sobibor vermoord. Op 15 november 1905 treden Johannes en Charlotte

in Amsterdam in het huwelijk en zijn direct in Bladel gaan wonen. In het bevolkingsregister van de gemeente wordt hij als Nederlands Hervormd en zij als Israëliet ingeschreven.

Uit de huwelijksakte blijkt dat Johannes Proost voordien in Uden verblijft, het dorp waar Piet Mondriaan van januari 1904 tot januari 1905 maanden heeft vertoefd om op verhaal te komen, nadat hij in de greep van radicaal-anarchistische, syndicalistische groeperingen was terechtgekomen volgens zijn vriend Albert van den Briel.<sup>4</sup>



Johannes Proost, *Landschap in Brabant (Nederwetten)*, oktober 1910, ets/papier 86 x 110 mm [collectie Esbeek]

Hebben beide kunstenaars elkaar gekend? Heeft Piet Mondriaan met geestdrift over Brabant verteld en hem zo voor Brabant enthousiast gemaakt? Of is het eerder de figuur Vincent van Gogh die hem naar Brabant heeft gebracht? Eind negentiende eeuw is het voor kunstenaars heel gebruikelijk om voor kortere of langere tijd de rumoerige stad te verlaten en de rust en stilte van het platteland op te zoeken om zich door het boerenleven te laten inspireren bij het schilderen. Waarom ze juist

naar Bladel trekken, is niet meer te achterhalen. In Bladel wonen en werken dan de kunstschilders Jozef Gindra (1862-1938) en Victor De Buck (1855-1916). Mogelijk heeft een van beide schilders Proost bij een ontmoeting op het pittoreske dorp tussen de boerenbevolking gewezen. Of was het dorp in schilderskringen toch algemeen bekend, zoals het naburige kunstenaarsdorp Heeze?

## Naar Nederwetten

Na ruim drie maanden op De Hoef tussen Bladel en Hulsel te hebben gewoond, schrijft het echtpaar zich op 12 maart 1906 uit en vertrekt naar Nederwetten. In het bevolkingsregister van de gemeente Nuenen c.a. wordt Johannes Proost ingeschreven als zijnde *kunstenaar* en *tuinman* en van beiden wordt vermeld dat ze *geen* godsdienst (meer) hebben.

Ze huren woonruimte in een boerderij die eigendom is van Hendrik van der Putten en diens vrouw Jacoba van de Ven uit Mierlo. De boerderij was oorspronkelijk een ontginningshoeve van de priorij van Hooidonk en werd later naar een toenmalige eigenaar, luitenant Hendrik Blom, Blomhoeve genoemd. De naam is daarna verbasterd tot Bloemenhof en Bloemhoeve. De boerderij heeft van 1797 tot 1894 als pastorie dienst gedaan (zie onder andere Drijehornickels, jrg. 22, nr. 3, pp. 66-67, december 2013).

## Beginnend kunstenaarschap

Op de Bloemhoeve in Nederwetten maakt Johannes Proost een paar schilderijen, een aantal tekeningen en etsen, in sommige is de invloed van Vincent van Gogh voelbaar. Is hij soms ook naar Nuenen getrokken, Van Gogh achterna? Overigens koestert Proost zijn leven lang een grote bewondering voor de figuur van Vincent van Gogh, zoals moge blijken uit zijn latere – maar onvoltooid gebleven – artikelenreeks in *Groot Nederland. Letterkundig Maandschrift voor den Nederlandschen stam* van 1931. Het >>>



Johannes Proost, *Korenschoof*, augustus/september 1908, Oost-Indische inkt/papier 442 x 480 mm [collectie Esbeek]



Johannes Proost, *Korenschoof Nederwetten*, september 1908, litho?/papier 498 x 317 mm [collectie Esbeek]



Johannes Proost, *Korenschoof*, augustus 1910, ets/papier 103 x 78 mm [collectie Esbeek]



Johannes Proost, *Bloemenhoef, Nederwetten, omstreeks 1910*, ets/papier  
102 x 160 mm [collectie Esbeek]



Bloemhoeve (voorzijde) rond 1900  
[foto: archief De Drijehornick]



Bloemhoeve, Nederwetten, achterzijde  
1980 [foto: Roland van Pareren]

is opmerkelijk dat de genoemde medestudent Johan Briedé ook interesse voor Vincent van Gogh blijkt te hebben met name voor de inrichting van diens Nuenense atelier. Zo antwoordt Antoon Kerssemakers uit Eindhoven hem op 23 juni 1914: “Den Heer Briedé, Rijswijk: Zoover mij nog mogelijk is voldoe ik gaarne aan Uwe aanvraag. Het is echter bijna 30 jaar geleden, zoodat mijne herinneringen (behalve de persoonlijke) wel wat zijn verdwenen, althans vervaagd zijn. Ik noteer hieronder wat mij voor de geest staat en moet U verder maar met mijn artikel in de *Groene* (De Amsterdammer, Weekblad voor Nederland, van 14 april 1912) zien te behelpen. ....”<sup>5</sup>



Johannes Proost, *Aardappelrooiende vrouw, oktober 1910*, ets/papier  
122 x 107 mm [collectie Esbeek]

Misschien heeft Proost door zijn vergaande interesse voor Van Gogh contact gezocht met de familie Begemann, omdat Margot Begemann (1841-1907) een relatie met de kunstschilder heeft gehad. Haar

nicht Catharina Maria Christina Begemann (1876-1973) – die Siem genoemd zou worden – kan hij uit Nuenen gekend hebben, voordat zij in 1908 naar Amsterdam en vervolgens naar Den Haag trekt. Later wordt ze omschreven als een bekend revolutionaire en blijkt zij in relatie met Johannes Proost te staan.



Johannes Proost, *Landschap met boerderijen Nederwetten, februari 1911*, ets/papier 130 x 163 mm [collectie Esbeek]



Johannes Proost, *Bloesemtakken voor stenen muur, mei 1909*, olieverf/doek geplakt op karton 27 x 36,5 cm (?)  
[particulier bezit Canada]

## Vertrek uit Nederwetten

In maart 1911 verhuizen Johannes Proost en zijn vrouw Charlotte naar Culemborg, dat met een spoorwegstation meer centraal gelegen is en dichterbij Amsterdam waar na de SDAP-scheuring van Deventer de SDP (Socialistische Democratische Partij) vooral actief is. Proost is lid, wordt vertrouweling van voorzitter David Wijnkoop en zal binnen de gelederen van de partij een steeds belangrijkere plaats gaan innemen, wat ten koste van zijn kunstenaarschap zal gaan. In het jaar dat ze in Culemborg wonen is het adres Jodenkerkstraat B 3, de straat waar nog altijd de neogotische synagoge staat. Hier ontstaan etsen van rivierlandschappen en van een steenfabriek, die tot de meest verfijnde grafiekbladen in zijn oeuvre behoren.

In Amsterdam, waar hij geregeld voor SDP-vergaderingen moet zijn, wordt hij lid van de in 1880 opgerichte kunstenaarsvereniging Sint-Lucas en exposeert vanaf 1910 zijn etsen regelmatig op de jaarlijkse groepstentoonstellingen in het Stedelijk Museum te Amsterdam tot aan het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog.

Affiche Vereniging St. Lucas  
[ontwerp: Johan C. Kesler]



Bij de Moderne Kunstkring heeft hij in oktober 1911 een solotentoonstelling. Het is niet duidelijk of hiermee het progressieve genootschap Moderne Kunstkring wordt bedoeld met Jan Toorop, Conrad Kickert, Jan Sluijters en Piet Mondriaan in het bestuur dat van 1910 tot 1916 heeft bestaan en een aantal spraakmakende tentoonstellingen in het Stedelijk Museum heeft georganiseerd, waardoor bijvoorbeeld het kubisme in Nederland is geïntroduceerd.



*Johannes Proost, Landschap bij Culemborg, mei 1911, ets/Japans papier 166 x 274 mm [collectie Esbeek]*

## Scheiding van Charlotte

In 1912 verblijft Johannes Proost zonder zijn vrouw in Den Haag, waar zijn moeder dan woont. Hij is van 24 mei tot 13 september 1912 volgens de bevolkingskaart ingeschreven op het adres Valkenboschkade 64. Het is niet geheel duidelijk, wat de reden is of redenen zijn waarom hij zijn huwelijk met Charlotte Sjouerman beëindigt, maar het lijkt op verzoek van Johannes te geschieden. Op 6 februari 1914 wordt bij verstek vonnis tot ontbinding van het huwelijk gewezen door de Arrondissement Rechtbank te Amsterdam en vervolgens wordt op 21 maart 1914 de scheiding in het Amsterdamse huwelijksregister ingeschreven. Mogelijke redenen voor die stap kunnen zijn dat Proost zijn handen vrij wil hebben voor zijn vertrek naar Essen, waar hij zich inlaat met subversieve, revolutionaire activiteiten óf wordt hij geconfronteerd met psychische stoornissen (verschijnselen van waanzin) bij zijn vrouw die genetisch bepaald en ook van haar oudere zus Jeanette, de vrouw van Israël Querido, bekend zijn?

## Naar Antwerpen

De motieven, waarom Proost in 1913 aan de Antwerpse Academie voor Schone Kunsten is gaan studeren, kunnen wel eens van politieke aard zijn. Waarschijnlijk leert hij daar Albert Neuhuys jr. (1895-1968) als medeleerling kennen. Alleen een ets met de kop van het model Peer Bedou herinnert aan de Antwerpse periode. Samen met Neuhuys maakt hij dan een reis naar Parijs. Op de vlucht tijdens De Grote Oorlog zal deze kunstenaar zich met zijn gezin via Zeeland uiteindelijk in Rotterdam vestigen,

waar hij samen met Andreas Schotel de grafiekklas bij Antoon Derkzen van Angeren (1878-1961) volgt. In de zomer van 1913 exposeert Proost een ets van een *mandenvlechtende oude man* op de *Vierjaarlijksche in Musis Sacrum* te Arnhem.

*Albert J. Neuhuys, Portret Johannes Proost [afgebeeld in nummer 11 van het Maandblad voor Beeldende Kunsten, 1934]*



## Naar Essen

Rondom het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog verhuist Proost naar Essen. Opmerkelijk is dat ook zijn ex-vrouw in Essen verblijft en zij, als Proost weer terug in de Den Haag is, enige maanden later op 12 mei 1916 naar die stad komt vanuit Essen-Ruhr. Zij verdient haar kostje als hulp in de huishouding/kamerwerkster. Vervolgens verhuist zij op 17 juni 1919 naar Zeist, waar zij opgenomen wordt in Gesticht Den Dolder, waarmee de psychiatrische inrichting Willem Arntsz Hoeve wordt bedoeld en aldaar overlijdt zij op 2 maart 1943 op 68-jarige leeftijd zonder hertrouwd te zijn. Het is bekend dat er in Tweede Wereldoorlog een excessief aantal patiënten door verwaarlozing vanwege gebrek aan voeding en hygiëne doelbewust is overleden.



*Johannes Proost, Mijnschacht Kupferdreh Essen-Ruhr, 1914-1915, ets/papier 532 x 448 mm [collectie Esbeek]*

De vraag, waarom Johannes Proost in 1914 naar Essen in het Ruhrgebied verhuist en zich in Kupferdreh ophoudt, kan niet eenduidig beantwoord worden. Het is goed mogelijk dat hij door de vele hoogovens en mijnschachten – de industrie waaraan de mens ondergeschikt is – artistiek wordt uitgedaagd. Maar wellicht onderhoudt >>>

hij daarnaast contacten met figuren zoals regionaal leider van de Spartakusbund te Essen, Max Hammer – ongetwijfeld een schuilnaam – in verband met de op handen zijnde arbeidersrevolutie. Deze bond wordt in 1918 door Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg omgevormd tot de Kommunistische Partei Deutschland (KPD). Bij de opstand van de Freikorpsen in Berlijn worden beiden op 15 januari 1919 gevangen genomen en op gewelddadige wijze vermoord.



*Johannes Proost,  
zelfportret,  
Essen-Ruhr, 1915,  
olieverf/doek  
33,5 x 30,5 cm  
[collectie Esbeek;  
foto: Peter Thoben]*

## Werk op exposities in Leipzig en San Francisco

In 1914 wordt voor de eerste keer de *Internationale Ausstellung für Buchgewerbe und Graphik*, beter bekend als *Bugra*, te Leipzig gehouden. De Nederlandse inzending met als Nederlands commissaris J. Proost jr. van Proost & Brandt valt uiteen in twee groepen: Vrije Grafische Kunsten en Toegepaste Grafische Kunsten, waarvan respectievelijk Jaap Veldheer en Sjoerd de Roos coördinator zijn. Uitgenodigde grafici mogen vijf werken insturen en verder staat voor iedere grafische kunstenaar inzending open met hoogstens een tweetal werken die nog aan het oordeel van de jury worden onderworpen. Proost Essen-Ruhr (West) is in de eerste groep met werk vertegenwoordigd. Na afloop van de tentoonstelling in Leipzig wordt de inzending nog in Pulchri Studio te 's-Gravenhage geëxposeerd. Naar aanleiding daarvan schrijft de recensent van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 29 december 1914: “Van J. Proost noteerden wij een zeer verdienstelijke ets van een steenoven, zoo eenvoudig en tegelijk sterk opgevat, dat de naam van dezen kunstenaar ons in 't geheugen moet blijven.” Op de Panama-Pacific International Exposition te San Francisco van 20 februari tot 4 december 1915 is werk van Proost – ongetwijfeld enkele etsen, misschien wel dezelfde etsen als in Leipzig – op de Nederlandse Sectie te zien.



*Jan Andries Herfst, Kasteel de  
Binckhorst, omstreeks 1920, ets/  
papier 400 x 510 mm (proefdruk)  
[collectie Gerard Duijvestein]*

*Willem Frederik Haas,  
Zelfportret, olieverf/doek  
[noordwijkse villas.blogspot.com]*



## Kasteel de Binckhorst

Terug in Nederland vestigt Johannes Proost zich op kasteel de Binckhorst tussen Den Haag en Voorburg. Hij wordt op 22 oktober 1915 in het Haagse bevolkingsregister ingeschreven op het adres Binckhorstlaan 151. Hij woont daar met andere artiesten. Wie dat precies zijn geweest, valt moeilijk te achterhalen; in ieder geval kunstschilder Willem Frederik Haas (1878-1960) en diens vrouw Catharina Maria Christina Begemann, die op 20 augustus 1913 in Den Haag zijn getrouwd. Mogelijk wonen er ook zijn vroegere studiegenoot Johan Briedé, voordat die in Laren gaat wonen, en Jan Andries Herfst (1888-1978). Het is niet zeker of Albert Neuhuys jr. daar ook gewoond heeft, maar deze tekent in 1916 er wel twee portretten van Johannes Proost. Zijn latere politieke medestanders Gerard van het Reve sr. (1892-1975) alias Gerard Vanter en Dirk Jan Struik (1894-2000) komen er over de vloer en houden er herinneringen aan over. Van het Reve noteert: “... en ik stelde me heel wat voor van het bezoek bij die kunstschilder op dat kasteel. ... Dat bleek eer een ruïne te zijn, bewoond door een kolonie artiesten, voornamelijk schilders naar het mij voorkwam. In het atelier van Jan Proost, waar een blind paard weinig schadde zou hebben kunnen aanrichten, spreidde ik mijn stafkaarten op de vloer uit en gaf mijn toelichtingen ten beste.”<sup>6</sup> En Struik: “Hij woonde met andere artiesten in een vervallen kasteeltje in een weiland tussen Den Haag en Voorburg, het heette de Binckhorst. Maar hij was behalve schilder ook kommunist met een flair voor het meer konspiratieve, en zo reisde hij op en neer naar Duitsland en nog verder weg om boodschappen en literatuur over te brengen. Op de Binckhorst placht ik met hem menig plezierig avondje in zijn bohème door te brengen. ...”<sup>7</sup>

## Drukke politieke besognes

Tijdens de Eerste Wereldoorlog raakt Johannes Proost politiek wel zeer geïnvolveerd en speelt internationaal zijn – veelal konspiratieve – rol in een wereld, waar opstand en revolutie van het volk zich meer en meer manifesteren. Op verzoek van de redactie worden zijn politieke activiteiten als tussenverhaal aaneengesloten behandeld.

## Politiek idealisme en activisme van Johannes Proost

### Politiek geïnteresseerd en geëngageerd

Eind negentiende eeuw zijn er vele jongeren – vooral van joodse en protestantse huize – die de bestaande religieuze en maatschappelijke structuren willen doorbreken en wijzigen. Johannes en Charlotte zijn ongetwijfeld die mening toegedaan. Na hun verhuizing naar Nederwetten geven ze aan geen godsdienst te hebben, maar herbezinnen zich op het eigen leven in ethische zin, dat onder de verzamelnaam humanitarisme bekend staat. Zo sluiten ze zich aan bij de in 1894 opgerichte Nederlandse Vegetariërs Bond.

Brochure Hendrik Rooijmans  
[collectie Regionaal Historisch  
Centrum Eindhoven;  
foto: Peter Thoben]



Proost bezoekt vanuit Nederwetten de vergaderingen van de afdeling Eindhoven van de SDAP (Sociaal-Democratische Arbeiderspartij), die na een spreekbeurt in augustus van oud-Eindhoven naar sociaal-democraat Henri van Kol in november 1904 is opgericht. Aan de basis staan de socialisten Eduard Redelé (1866-1913), Jan Jansen (1877-1960), Hendrik van den Boomen (1875-1927) en Hendrik Rooijmans (1868-1935).



De Eendracht van 25 mei 1907  
[collectie Regionaal Historisch Centrum  
Eindhoven; foto: Peter Thoben]

Al eerder in 1900 is onder redactie van Redelé het blad *De Eendracht*.

Orgaan van de Christelijke Werkliedenvereniging 'De Eendracht' te Eindhoven gestart, waarin hij de serie *Brieven aan Godefriedus Janssens* schrijft, later gevolgd door de reeks *Godsdienst en socialisme*, waarin hij aangeeft dat er geen principiële tegenstelling bestaat tussen christendom en socialisme.<sup>8</sup> Onder het pseudoniem Jan van Bladel schrijft Proost artikelen in het afdelingsblad, dat overigens door Redelé zelf en de gebroeders Philips wordt bekostigd. Tevens wordt er in het kielzog de coöperatie Helpt Elkander met bakkerij aan de Harmoniestraat in Woensel opgericht en krijgen ze de beschikking over een eigen ontmoetingszaal het Volksgebouw. Daar vinden bijeenkomsten plaats en partijprominenten zoals Henriette Roland Holst-van der Schalk en David Wijnkoop worden voor spreekbeurten naar Eindhoven gehaald. Een onbekende uit Eindhoven herinnert zich Proost uit die tijd

en schrijft in *Het Volk* van 16 december 1920: "..... Deze Proost heeft langen tijd te Bladel in de 'Acht Zaligheden' der Meierij vertoeft. Hij leefde daar onder de boeren geheel volgens hunne levenswijze. Hij schilderde interieurs van boerenhofsteden, koeien, stallen en erven, en maakte naar onze meening geen onverdienstelijk werk. Toen wij kennis met hem maakten was hij een jongeling van zoowat 23 jaar, al leek hij met zijnen artistieken, lang-harigen kop en zijne origineele kleedij een veertiger. Het was omstreeks 1907 en 1908, dat hij in de afd. Eindhoven der S.D.A.P. onder het pseudoniem 'Jan van Bladel' enkele artikelen schreef voor de Statenverkiezingen en over 'Brabantsche Justitieschandalen', in welke laatste hij de jachtrechten aanviel en tegen veldwachters en jachtopzieners te velde trok, terwijl hij de kleine landbouwers en stroopers in bescherming nam. Proost vestigde zich later te Nederwetten bij Vennen, ongeveer anderhalf uur van Eindhoven. Hij werd lid der afd. Eindhoven der S.D.A.P. en had 't er voor over 's avonds onze vergaderingen te bezoeken, soms per fiets, veelal echter te voet."

### Lid van de Sociaal-Democratische Partij

In die periode heeft Proost ongetwijfeld contact gekregen met Gerrit Mannoury (1867-1956), die al een bestuurlijke functie binnen de SDAP vervult en in 1906 naar Helmond komt als privéleraar en leraar aan de Rijks HBS. Bij de Deventer partij scheuring behoort hij met David Wijnkoop (1876-1941), Jan Ceton (1875-1943) en Willem van Ravesteyn (1876-1970) tot de marxistisch georiënteerde oppositie, wat tot de stichting van de SDP (Sociaal-Democratische Partij) leidt en waar Mannoury direct in het bestuur zitting neemt.

David Wijnkoop, 1918  
[geheugenvannederland.nl]



De Helmondse ingenieur en machinefabrikant Egbert Paul Haverkamp Begemann (1879-1961) – wiens vader eveneens uit Geervliet geboortig is – heeft ook socialistische sympathieën en zal samen met Vlisco-directeur Cornelis Matthijssen, de vader van zijn tweede vrouw Sabina – met wie hij in 1912 trouwt – tot de belangrijkste geldschieters behoren van het in 1909 gestarte revolutionair-socialistische weekblad *De Tribune*, het orgaan van de SDP. Overigens is haar moeder Nel Matthijssen-Roland Holst een schoonzuster van Henriette Roland Holst, die dan ook bij allerlei socialistische ondernemingen financieel vanuit Helmond ondersteund wordt. In een overwegend katholieke omgeving hebben ongetwijfeld protestantse families elkaar opgezocht, maar zij blijken ook degenen te zijn die er de meest >>>

progressieve ideeën op te houden en aanhangen.<sup>9</sup> In dit perspectief kan ook de komst van dominee Bart de Ligt (1883-1938) in oktober 1910 naar Nuenen gezien worden, die in de Bond van Christen-Socialisten met het tijdschrift *Opwaarts* actief is. Zijn pacifistische en antimilitaristische ideeën leiden tijdens een preekbeurt tot verbanning uit het zuiden, zodat hij in 1916 als dominee in Nuenen terugtreedt. Beide mannen kunnen elkaar uit Nuenen gekend hebben.

Hoe Proost tijdens de Eerste Wereldoorlog in opdracht van de partij koeriersdiensten uitvoert om bolsjewistische pamfletten en brochures naar Duitsland te smokkelen, weten wij uit *Romantiek der rode revolutie* c.q. *Mijn rode jaren* van Gerard van het Reve sr. (1892-1975) alias Gerard Vanter die lang werkzaam is voor *De Tribune*: “... omdat ik tot in de bijzonderheden wist dat hij onder vaak allerm minst denkbeeldige gevaren de verbindingen onderhield tussen de communistische organisaties in de verschillende delen van Duitsland, berichten en instructies overbracht en zichzelf daarbij niet spaarde. Dikwijls kwam hij onverwachts aankloppen, uitgehongerd, verwaarloosd, vaak dodelijk vermoeid. Mijn vrouw had altijd schoon ondergoed gereed liggen, bij ons kreeg hij te eten, kon hij zich reinigen, uitslapen en weer op adem komen.”<sup>10</sup>



Sociaal Democratische Partij Congres te Rotterdam op 28 mei 1911 met vlnr Sam de Wolff, Willem van Ravesteyn, Herman Gorter, David Wijnkoop, Louis de Visser, Gerrit Mannoury en Jan Cornelis Ceton [geheugenvannederland.nl]

### Eerste Komintern congres

In 1918 wordt de SDP tot CPH (Communistische Partij Holland) omgedoopt. Het stichtend congres van de Derde Communistische Internationale, de zogeheten Komintern, wordt te Moskou van 2 tot 6 maart 1919 gehouden, waarop Nederland vertegenwoordigd wordt door Sebald Rutgers. In het toezichthoudend comité EKKI (= Exekutivkomitee der Kommunistischen Internationale)

wordt David Wijnkoop benoemd, maar hij neemt pas deel aan de vergadering vlak voor het tweede congres. Naast het besluit een Westeuropäisches Sekretariat (WES) te Berlijn op te richten, wordt er ook een Amsterdams Bureau ingesteld met Rutgers aan het hoofd, dat in 1920 weer wordt opgedoekt ten gunste van het WES. Verder is er in Berlijn een afdeling van de OMS (Otdel mezhdunarodnoi Svazi), in feite het geheime verbindingssapparaat van de Komintern, voor internationale verbindingen gevestigd, waar koeriers en bezoekers aan Rusland voorzien worden van valse paspoorten.



Johannes Proost  
vermoedelijk eind jaren 1920  
[foto in Igor Cornelissen  
uit archief Ministerie van  
Binnenlandse zaken]

### Tweede Komintern congres

Voor het tweede congres van de Komintern dat te Petrograd en Moskou

van 19 juli tot 7 augustus 1920 wordt gehouden, gaan begin juni als Nederlandse vertegenwoordigers David Wijnkoop, Willem van Leuven – commissionair in effecten en medewerker van *De Tribune*, dominee Willy (John William) Kruyt en Jan Proost alias Jansen op weg. Het doel wordt na een lastige reis via Noorwegen en Moermansk bereikt. Proost blijft achter als Nederlands partij-afgevaardigde bij het uitvoerend comité, de EKKI. Van augustus 1920 tot november 1922 verblijft hij er in hotel Lux, waar alle buitenlanders ondergebracht zijn, en heeft er met vele bekende binnen- en buitenlandse kopstukken van het communisme contact. Al begin september 1920 reist hij met de Komintern naar het Congres van het Oosten te Bakoe. Daar houdt hij een toespraak en leest de tekst van communistisch voorman David Wijnkoop voor.

Op het congres in 1920 van CPH in Rotterdam wil Hendrik Willem Krop (belastingambtenaar en broer van de beeldhouwer Hildo Krop) weten wie Jansen dan wel is en krijgt van voorzitter David Wijnkoop ontwijkende antwoorden: “Jansen is een kenner van de Russische ziel” en besluit de discussie met “Jansen is Jansen en wie dat niet begrijpt is een slecht communist”. De kranten pikken vanzelfsprekend deze vraag op. Echter op het congres van de Kommunistische Partei Deutschland te Halle in oktober 1920 is al openbaar gemaakt dat Jansen dezelfde als Proost is. Proost, van wie wel gesuggereerd wordt dat hij van twee walletjes eet en ook agent zou zijn voor de Russische geheime dienst Tsjeska, vanaf 1922 opgegaan

in GPOe (= Gosodardstvennogo Polititsjeskogo Oepravlenija), moet ongetwijfeld geheimagent Max Friedman alias Hans Grünfeldt gekend hebben. Deze heeft vanwege zijn talenkennis en liefde voor de kunst als dekmantel voor zijn spionage-activiteiten een kunsthandel aan de Warmoesstraat te Amsterdam. Hij wordt opgevolgd door Ignace Reiss, ook wel Ludwik genoemd; het is de schuilnaam van Ignace S. Poretsky, die in 1937 te Lausanne zal worden vermoord. De naam Walter Krivitsky alias Samuel Ginsberg komen wij in Nederland als Russisch spion tegen. En speelt later kunstenaar Han of Henri Pieck ook niet zo'n dubbelrol als spion?



Henriette Roland Holst, 1920 [geheugenvannederland.nl]

### Derde Komintern congres

Het derde Komintern-congres van 22 juni tot 12 juli 1921 wordt bijgewoond door Henriette Roland Holst, die dan voor de eerste keer in Rusland is, Jan Cornelis Ceton, Louis de Visser, Hendrik Jan Nijhuis en natuurlijk Jansen alias Proost.

In haar herinneringen *Het vuur brandde voort* verwijst Henriette Roland Holst (1869-1952) naar het derde congres van de Komintern. Bij aankomst in Berlijn "werd (zij) direkt gebracht naar de Centrale van de K.P. Daar moesten we onze passen afgeven, die onze Russische vrienden van een keurig Duits visum zouden voorzien en hoorden we waar we ingekwartierd zouden worden. Ik moest naar Neu-Köln met de tram, niet erg ver van de Centrale. De schilder Proost, permanent afgevaardigde van de C.P.H. in de Exekutieve, woonde daar, wanneer hij op weg was naar Sovjet Unie. Hij bezwoer mij aan niemand, behalve aan mijn man, mijn adres te geven, maar ik week daar in één geval van af en dat was net genoeg om hem een huiszoeking te bezorgen." Via Danzig, Reval en Leningrad komt ze in Moskou, waar ze in Hotel Lux ondergebracht wordt. Hier ontmoet ze Proost die op haar een beroep doet: "Op een avond vroeg Proost mij, of ik hem wilde helpen om een memorandum aan Trotsky uit te werken. Wanneer de anderen gingen slapen, toog ik naar zijn kamer en dikwijls

werd het twee à drie uur eer ik doodmoe in mijn bed kroop. Het waren ellendige dingen, die ik te hooren kreeg. Verhalen van omkooperij, van pogingen de Duitsche arbeiders over te halen voor geld te staken. Ook was de invloed van het vrouwelijk element van een zeker soort ongewenscht groot geworden. De Komintern verloor snel aan invloed onder de eerlijke kommunisten." <sup>11</sup> Vanuit Moskou schrijft Jansen alias Proost artikelen voor diverse bladen. Naar het vierde congres van 5 november tot 5 december 1922 zijn namens de CPH afgevaardigd Willem van Ravesteyn, Chris Robben en Gerard van het Reve (Gerard Vanter), de laatste zonder mandaat maar als verslaggever van *De Tribune*. Proost blijft niet langer aan als vertegenwoordiger in Moskou, omdat de CPH geen eigen vertegenwoordiging meer in de EKKI krijgt, maar tezamen met andere landen in een zogeheten Sprachgruppe wordt ingedeeld. Nog menigmaal zal hij naar Moskou reizen, onder andere met Gerard Vanter op de Russische boot Dekabrist via het noorden naar St. Petersburg en Moskou in 1925.<sup>12</sup>

Andreas Schotel, Albert J. Neuhuys,  
1926, ets/papier 450 x 245 mm  
[collectie Esbeek]

### In Rotterdam

Waarom Proost zich na het Russische avontuur juist in Rotterdam vestigt, blijft een vraag? Natuurlijk kent hij de stad uit zijn academietijd, ook kopstuk Willem van Ravesteyn van de CPH heeft er zich weer gevestigd, Albert Neuhuys en Andreas Schotel wonen er. Het kan ook zijn dat hij naar Rotterdam komt om er het door Moskou gefinancierde Havenbureau te helpen oprichten dat een rol in het koeriers- en spionennetwerk gaat spelen of om het communistisch congres voor te bereiden, dat op 12 april 1924 te Rotterdam zal plaatsvinden. Proost staat op talloze adressen vermeld onder andere met journalist en communistisch raadslid



Gerrit van Burink moet hij een goede band hebben, want hij verhuist ettelijke keren met het gezin mee. >>>

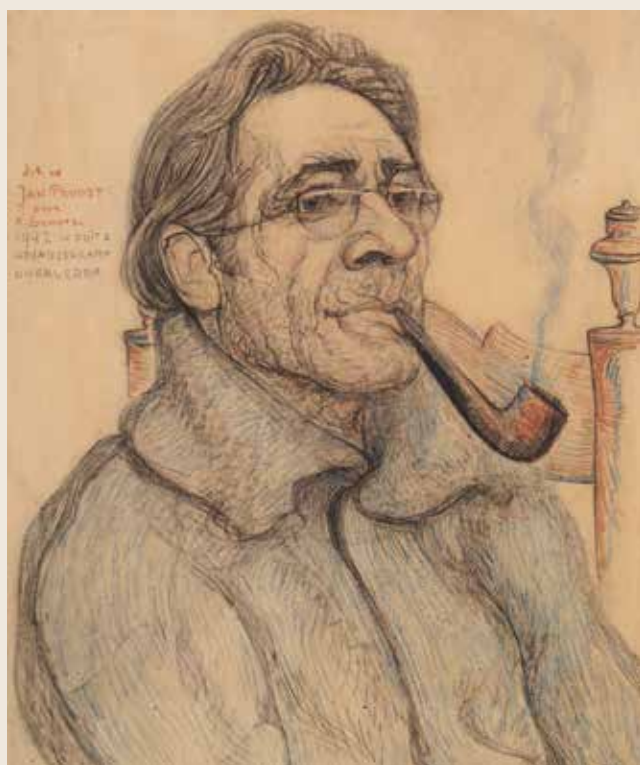


Rouw-Vergadering n.a.v. de dood van Lenin, 1924 met Wijnkoop en Van Ravesteyn als sprekers te Rotterdam [geheugenvannederland.nl]

Wanneer op het CPH-congres in mei 1926 Wijnkoop, Ceton, Van Ravesteyn en Van Burink worden geroeyd, stichten ze een nieuwe partij CPH-CC (Communistische Partij Holland-Centraal Comité) met als orgaan *De Communistische Gids*. Om begrijpelijke redenen zou Proost niet officieel lid geworden zijn of zijn. Wijnkoop en Proost zullen medio 1930 naar Berlijn reizen om bij het WES (Westeuropäisches Sekretariat) de hereniging van CHP en CHP-CC te bewerkstelligen. Journalist, fotograaf en communist Bertus Schmidt (1909-1997) weet zich later te herinneren: *“Hoe Proost nog tijd over hield om te etsen weet ik niet, want hij was toen meer in de partij te vinden dan in zijn atelier. Hij zag er uit als een arbeider en zoog de hele dag aan zijn pijp. Iedereen kende ‘Jansen’.* Hij dook op in afdelingsvergaderingen om daar toelichting te geven op partijbesluiten. (...) Een heel opmerkelijke man, die Proost, heel rustig en met een brede, algemene ontwikkeling, nimmer fanatiek of overdreven, maar altijd een beetje filosofisch de zaken beredenerend.”<sup>13</sup>

### Geheime missies

In het communistisch raderwerk blijft Proost een geheimzinnige schakel, die ervoor door het vuur gaat zoals genoemde Gerard van het Reve in zijn *Mijn rode jaren* vertelt: *“... Hij was het type van de ‘ware gelovige’, een van die revolutionaire geestdrijvers zoals ik mij die eigenlijk nog best kon voorstellen als religieuze fanatici, gelijk die, naar ik dacht, in vroeger tijden misschien vaker voorkwamen dan in onze dagen. (...) Proost droeg op zijn linkermouw een rouwband, een attribuut dat men niet licht bij een revolutionair zou verwachten. Ik maakte er een spottende opmerking over, maar Proost zei dat het hem camouflerde; trouwens hij had met die bedoeling ook altijd een kleine zakbijbel bij zich!”*<sup>14</sup>



Johannes Proost, *Boerderij in Brabant*, 1938, ets/papier 191 x 279 mm [collectie Esbeek]

In een Geheim rapport uit 1932 wordt gesteld: *“Vanuit Eindhoven werd bericht dat de aldaar bekende Communist JANSEN (.....) door het partijbestuur van de C.P.H. aangewezen zou zijn als districtsvertegenwoordiger voor Noord-Brabant en Limburg. Inderdaad is reeds geconstateerd, dat Jansen diverse reizen in de provincie maakt o.a. Breda, Tilburg, 's-Hertogenbosch, Helmond, etc. Voor deze werkzaamheid ontvangt hij reis- en verblijfskosten benevens een kleine vergoeding.”*

Met Schotel, op wiens adres hij van december 1937 tot 1939 op de Dreef 2 te Rotterdam ingeschreven staat, terwijl hij zijn atelier op de zolder van het pand Boompjes 84a heeft, gaat hij mee naar Esbeek, waar Schotel zijn zomerhuisje in het bos heeft staan. De ets in schone druktechniek *Boerderij in Brabant* uit 1938 getuigt hiervan. Zijn etsen van steenfabrieken in de regio Duffel-Lier behoren tot zijn laatste krachtige werken.

Waarom Proost in de omgeving van Antwerpen inspiratie opdoet, heeft wellicht te maken met zijn betrokkenheid bij de reactionaire communistische Wollweber Groep, die in havensteden scheepssabotages met springstoffen organiseert, gericht tegen fascistische schepen. Volgens Lou de Jong, de geschiedschrijver van de Tweede Wereldoorlog, werkt Proost hieraan mee: *“... voor vervalste papieren die de groep nodig had, zorgde een communistische kunstschilder, Johannes Proost, het eigenlijke sabotagewerk (d.w.z. het aan boord smokkelen van de explosieve ladingen) namen twee Rotterdamse communisten voor hun rekening, Jan van Schaik en Jan van den Hoonaard ...”* In Rotterdam heeft Adriaan Feij de leiding, terwijl Jan van den Hoonaard en Jan van Schaik de daadwerkelijke uitvoering oppakken. Met vervalste persoonsbewijzen maakt de groep wapens op Duitse, Italiaanse en Japanse schepen wapens onklaar om zo de communisten tegen het regime Franco te ondersteunen. Daarnaast levert de groep wapens aan de republikeinse krachten in Spanje. Niet voor niets prijken hun namen op de lijsten *Nederlandse revolutionairen en staatsgevaarlijke personen* van de Binnenlandse Veiligheidsdienst.<sup>15</sup>

Andreas Schotel, *Johannes Proost*, 1938, 'gevangenkamp/overleden', zwart- en kleurenkrijt/papier 400 x 335 mm [collectie Esbeek]

## Arrestatie en gevangenschap

Johannes Proost is als communist uit voorzorg op 3 mei 1940 op gezag van opperbevelhebber van land- en zeemacht, generaal Henri Winkelman, door Nederland opgepakt. Al jaren lang is hij nauwlettend in de gaten gehouden door de politie en de Centrale Inlichtingendienst. Zo komt hij al jaren voor op lijsten van *Nederlandse revolutionairen en staatsgevaarlijke personen* en op lijsten van links-extremistische personen uit 1939 van de Centrale Inlichtingendienst.

Van de 21 personen die preventief her en der opgepakt worden, zijn er naast NSB-ers vier communisten uit Rotterdam namelijk metaalbewerker Adriaan Feij, loswerkmans Jan van den Hoonaard, kunstenaar Johannes Proost en colporteur-journalist Bouten(s), van wie gezegd wordt dat hij geen communist is.

De groep van 21 personen communisten en NSB-ers wordt naar fort Prins Hendrik in Ooltgensplaat gebracht onder leiding van strafgevangenisdirecteur W.P.C. Molenaar en na de inval van de Duitsers gaan ze naar Ellewoutsdijk, Terneuzen, Sluis, Brugge en verder langs de kust tot Calais om over te steken naar Engeland, maar zover komt het niet. De Duitsers bezetten de havenplaats en de gevangenen worden aan hen overgedragen. De drie communisten worden naar Hamburg overgebracht, waar ze hardhandig door de communistenhater Peter Kraus (1898-1954) worden verhoord. Adriaan Feij slaat door en verradert hoe de Wollweber Groep in elkaar zit met als gevolg dat die lieden opgespoord en daarna vermoord worden. Hij getuigt tegen Jan van den Hoonaard en Johannes Proost die in concentratiekampen worden vastgezet, waar ze beiden overlijden. Adriaan Feij wordt na de oorlog veroordeeld tot 20 jaar gevangenisstraf.<sup>16</sup>

Het wrange van het verhaal is, dat het in de bedoeling heeft gelegen deze groep gevangenen vrij te laten, maar doordat de boodschap niet of niet tijdig overgebracht kon worden aan begeleider Molenaar is de groep voor de Duitsers uit gevlucht, totdat ze door de bezetters zijn ingehaald.

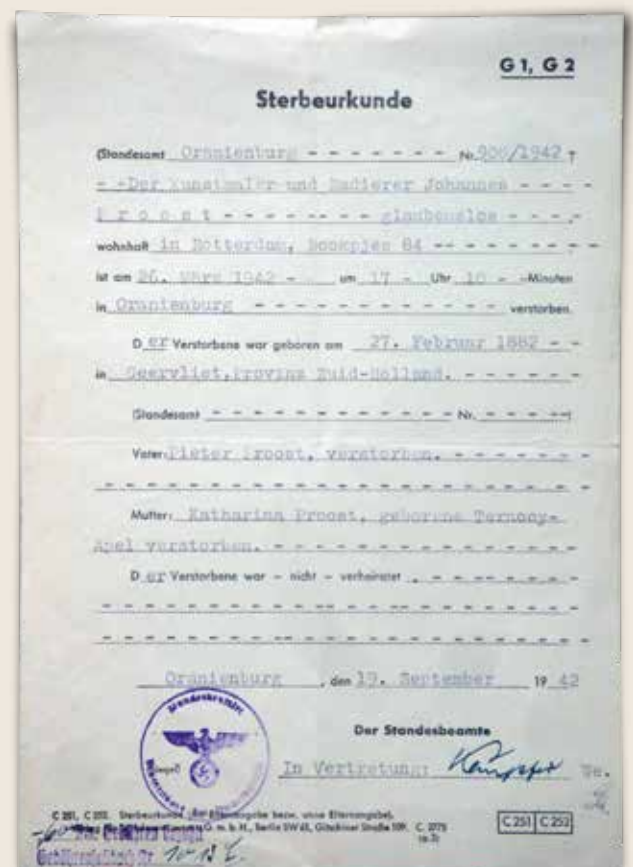
Het oppakken en interneren van deze 21 personen is groot nieuws in Nederland en alle kranten plaatsen artikelen waar eigenlijk voor de eerste keer publiek inzicht in het leven van Johannes Proost wordt gegeven, voor zover men het verhaal kent of kan achterhalen.

Proost komt via Polizeigefängnis Fuhlsbüttel Hamburg en het Gestapohoofdkwartier onder leiding van Heinrich Müller (1900-1945), gevestigd in de vroegere Kunstgewerbeschule aan de Prinz Albrechtstrasse 8, te Berlin in het concentratiekamp Sachsenhausen in Orienenburg ten noorden van Berlijn terecht. Brieven van *Schutzhäftling* 38499 in *Block 26* aan zijn zus Cato Proost en broer Karel Proost en diens tweede vrouw Kee (Johanna Cornelia) Thoden van Velzen (1900-1990) zijn bewaard gebleven.



Johannes Proost, Brief uit KZ Sachsenhausen, 8 maart 1942 [particulier bezit; foto: Peter Thoben]

Een laatste briefje d.d. 8 maart aan zijn in 1930 geboren nichtje Annekeetje (Anna Cornelia), de enige dochter van Karel en Kee Proost, is zijn laatste levensteken voor zijn overlijden op 26 maart 1942, waarvan de familie pas maanden later op de hoogte wordt gesteld met de Sterbeurkunde van 19 september 1942. ■



Overlijdensakte Johannes Proost [particulier bezit; foto: Peter Thoben]

## Naar Rotterdam

Na zijn Russisch avontuur laat Proost zich op 16 april 1923 in Rotterdam inschrijven komende uit Amsterdam. Hij staat op talloze adressen vermeld onder andere bij journalist en communistisch raadslid Gerrit van Burink en jaren later bij Andreas Schotel.

In Rotterdam richt hij zich weer meer op de kunst naast een langdurige relatie met de joodse Bertha Monasch (1881-1942). Om op gang te komen maakt hij naar vroegere tekeningen uit Brabant en Essen etsen, zoals *Zeisharen* en *Korenpikker* of *Mijnwerk Essen*. In november 1926 heeft hij weer een tentoonstelling bij Kunsthandel Van Hasselt aan de Schiedamschesingel. Blijkens de besprekingen heeft hij nog geen recent werk vervaardigd om te exposeren: *"... Zijn natuurlijke aanleg doet hem – zoo meent men tenminste – het liefst in de ruimte verwijlen, waar zijn blik aandachtig en nauwlettend de teekening van het landschap volgt, terwijl de geest toch onbelemmerd uitgaat en zich in het eindeloos-wijde van alle beklemming bevrijdt. Overwegingen van hetgeen hij in maatschappelijk opzicht belangrijk of belangwekkend acht, hebben hem echter zijn aandacht mede doen richten op de geweldige verschijningen der groot-industrie, zooals die o.m. in het Roer-gebied (waar de etser blijkbaar een poos heeft vertoefd) te aanschouwen zijn. In het nu uiteraard zeer waardeerbaar, dat Proost in al zijn werk, dus óók in die etsen naar ingewikkelde technische, strikt eerlijke objectiviteit betracht – van de zoeven genoemde prenten ontvangt men toch wel den indruk, dat de waarneming al te zeer, of uitsluitend, verstandelijk moet zijn geweest. Het is alles knap en (vermoedelijk) volkomen juist, en met vermijding van elk toevallig effect op de plaat gebracht, doch men bespeurt er geen enkel teeken van, dat de etser ook maar een oogenblik door het ontzagelijke, gigantische of helsch-schrikwekkende van dat fabriek- en hoogovenbedrijf – waar de mensch wordt beheerscht door*



Johannes Proost, *Korenpikker in Brabant* (naar tekening van omstreeks 1910), 1926/28, vernis mou en aquatint/papier 398 x 245 mm [collectie Esbeek]

demonen, die hij zelf heeft opgeroepen – aangegrepen of overweldigd is...." <sup>17</sup> De kunstjournalist schrijft in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 23 november 1926: *"Zoals Proost in zijn etstechniek alles verfoeit wat buiten het eerlijk etsprocedé omgaat, is hij ook door en door oprecht in zijn opvatting; verfoeit ook daar alle effectbejag of wat aan mode of tijd onderhevig kan zijn. Hij teekent, fijn, gevoelig, consciëntieus, de natuur zooals hij haar waarneemt. Toch schijnt het weergeven van het pittoreske van de landelijke dreven hem niet te bevredigen; hoe anders te verklaren dat deze teekenaar naar iets zoo tegenstrijdigs greep als deze imposante, maar helsche hoogoven uit het Roergebied."*

In 1927 heeft hij een solotentoonstelling bij Kunstzaal H.E. d'Audretsch aan het Noordeinde te 's-Gravenhage, doet aan een groepsexpositie mee bij de *Amsterdamsche Ateliers voor Binnenkunst* aan het Westeinde en neemt deel als lid van *De Onafhankelijken* aan de tentoonstellingen in 1927, 1928 en 1929. Als lid van de kunstenaarsgroep *Vandaag en Morgen* exposeren Andreas Schotel en hij op de *Nederlandsche Nijverheidstentoonstelling* (Nenijto) te Rotterdam in juli 1928.



Johannes Proost, *Zeisharen* (naar tekening uit Brabant van omstreeks 1910), 1925, ets/papier 238 x 268 mm [collectie Esbeek]

Affiche *Nenijto* 1928 Rotterdam  
[ontwerp: Jan Wijnga]

De vriendschap en samenwerking tussen Schotel en Proost moet zich geïntensiveerd hebben, want in december 1928 is beider werk op de tentoonstelling *Het Brabantsche land en oudheden* in de Nieuwe Koninklijke Harmonie te Tilburg te zien. Nadat Proost zijn werk bij Kunsthandel J.H.





Tentoonstelling 'Het Brabantsche land en oudheden' in de Nieuwe Koninklijke Harmonie aan de Stationsstraat Tilburg van 22 t/m 31 december 1928 [foto: Regionaal Archief Tilburg]

de Bois te Haarlem getoond heeft, exposeren ze met anderen onder de noemer *Rotterdamsche jongeren* bij de Vereniging voor de Kunst te Utrecht. Over deze expositie en Proost merkt de journalist in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 20 maart 1929 op: "... Hij (Schotel) overtreft den etser J. Proost, die minutieus geteekende landschaps-coupures gaf."

### Een nieuwe afdruktechniek

De samenwerking tussen Proost en Schotel heeft geleid tot een nieuw afdrukprocedé, *de schone druktechniek*. Op de Kersttentoonstelling in Museum Boymans Rotterdam van 23 december 1931 tot 18 januari 1932 treden ze ermee naar buiten en in de catalogus licht Proost die nader toe. Met de zeventiende-eeuwse etsen van Hercules Seghers als voorbeeld en met de bestudering van de traktaten van de zeventiende-eeuwer Abraham Bosse ontwikkelen ze ideeën hoe etsen *schoon* afgedrukt kunnen worden om het schilderachtige door plaattoon te vermijden. Ze bedenken een zelf geconstrueerd schoonmaakapparaat *Mari* en maken hun eigen drukinkten. Naast een ruime keuze van eigen werk volgens hun nieuwe *vinding* zijn er ook etsplaten van Wenzel Hollar geëxposeerd, die conform hun opvattingen opnieuw zijn afgedrukt. Bij de daarop aansluitende demonstratietentoonstelling in Ons Huis aan de Gouvernestraat in Rotterdam – daar is Proost's broer Karel dan directeur – treden ze met hun vinding in de publiciteit, wat tot de nodige ingezonden brieven in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* leidt. Wellicht is deze discussie voor Kunsthandel D.G. Santee Landweer aan de Keizersgracht te Amsterdam reden om beide kunstenaars uit te nodigen om op het eind van het jaar van 22 november tot 20 december hun grafiek tentoon te stellen.

### Tentoonstellingen Amsterdam en Rotterdam

Proost moet lid van de Vereniging tot Bevordering van de Grafische Kunst zijn, want op de exposities in het Stedelijk Museum te Amsterdam in 1938 en 1940 is hij er



Johannes Proost, *Gezicht op Rhenen*, 1928, ets in bruin/papier 402 x 521 mm [collectie Esbeek]

blijkens de catalogi met werk vertegenwoordigd. Vanwege de oorlogsdreiging wordt – na de ontruiming van het museumbezit – de monstertentoonstelling *Onze kunst van heden* in de winter van 1939/1940 in het Rijksmuseum te Amsterdam ingericht met werk van 750 kunstenaars. Proost stuurt drie etsen en een tekening in.

Bij leven exposeert hij voor de laatste keer op de *Tentoonstelling van schilderijen, beeldhouwwerken en grafiek van Rotterdamsche beeldende kunstenaars* van 27 april tot 27 mei 1940 in Museum Boymans Rotterdam en wel met vijf etsen van de steenindustrie. Hierover schrijft het *Rotterdamsch Nieuwsblad* van 9 mei 1940: "... Een der meest merkwaardige figuren, al is het niet een der meest opmerkelijke, blijft J. Proost. Deze kunstenaar heeft zijn hart verpand aan de zoo echt Nederlandschen nijverheid der steenbakkerij en een riviergezicht met Rhenen op den achtergrond is een zorgvuldig bekijken waard. Met groote zorgvuldigheid is de landstreek in beeld gebracht en toch heeft deze ets ook artistiek belangrijke kwaliteiten. Een goede etser is ook Schotel ...."



Vlak voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog is Proost als notoire communist op 3 mei 1940 uit voorzorg door de Nederlandse overheid gearresteerd, valt in handen van de Duitsers en overlijdt in het concentratiekamp Sachsenhausen op 26 maart 1942 volgens het officiële overlijdensdocument. Bij het strategische bombardement van 14 mei op Rotterdam door de Duitsers gaan alle bezittingen zoals een collectie reproducties van oude meesters, Russische iconen, zijn tekeningen, etsen en etsplaten – afgezien wat op het atelier van Schotel ligt – verloren op het adres Boompjes 84a. In zijn overlijdensjaar 1942 is hij – evenals Schotel – met drie prenten vertegenwoordigd op de expositie *Onze grafiek van heden* in Museum Boymans.

*Catalogus Johannes Proost met omslag  
linosnede door Andreas Schotel, Museum  
Boymans Rotterdam,  
1947 [foto: Peter Thoben]*



## Herdenking

Na de Tweede Wereldoorlog komt in Museum Boymans in 1947 een herdenkingstentoonstelling met publicatie tot stand dankzij de goede contacten van Schotel met conservator en waarnemend directeur Coert Ebbinge Wubbe (1915-2014). Bij deze gelegenheid schenkt Schotel het *volledige* etswerk van Proost aan het museum.

Ook het Rijksmuseum Amsterdam koopt in 1947 en 1948 etsen van Proost aan. De publiciteit rondom de expositie is interessant, omdat de communisten Willem van Ravesteyn en Bertus Schmidt, die Proost goed gekend hebben, artikelen met zeer persoonlijke herinneringen publiceren. Van Ravesteyn's conclusie over Proost is: "... Een idealist, die de Westerse wereld verachtte, omdat zij burgerlijk was. Die in Rusland het vóór-burgerlijke liefhad. En die zijn leven heeft gegeven aan een onverbiddelijke macht, die den mens slechts zou gaan behandelen als een aanhangsel van de Machine."<sup>18</sup> En Bertus Schmidt stelt: "Met Johannes Proost is een eenvoudige, maar krachtig talent heengegaan. Mogen velen in deze dagen met zijn kunst in aanraking komen, als een laatste hulde aan een waarachtig mens en strijder voor een betere samenleving."<sup>19</sup>

Vanwege Proost's aandeel in de schoongedrukte ets wordt zijn werk samen met dat van Andreas Schotel en diens leerlinge Magdaleen Rademaker enkele keren geëxposeerd.<sup>20</sup> Na de overgang van het museum van Rademaker te Rhoon leeft het voort in het Andreas Schotel Museum te Esbeek.

## Resumerend

Naast het kleine oeuvre is vooral het levensverhaal van Johannes Proost intrigerend en boeiend, ofschoon er nog tal van onbeantwoorde vragen blijven. Bijvoorbeeld hoe voorzag hij in zijn levensonderhoud en waar kwam het geld vandaan onder andere voor zijn vele reizen? Alleen van de partij? Of door een dubbelrol als spion of door de handel in Russische iconen? In ieder geval kwam het niet uit de verkoop van zijn etsen, want zijn werk is nauwelijks in omloop.

Hoe het zij, in Brabant is hij met overtuiging en gedreven aan zijn kunstenaarschap begonnen en door zijn idealisme om de wereld te willen verbeteren sterk politiek geïnvolveerd geraakt. Zelfs zo sterk dat de kunst steeds meer als dekmantel voor zijn spionage- en revolutionaire activiteiten, zijn conspiratief gedrag is gaan fungeren. Dat alles maakt de figuur Proost ongrijpbaar en geheimzinnig, maar het verhaal des te interessanter en spannender, omdat het direct betrekking heeft op zoveel gebeurtenissen uit de Europese geschiedenis in de eerste helft van de twintigste eeuw. ■



*Johannes Proost, Voorjaarslandschap, omstreeks 1910, olieverf/doek [particulier bezit; foto: Peter Thoben]*



Andreas Schotel, Portret Johannes Proost met prikkeldraad, potlood en krijt/papier 308 x 247 mm [collectie Esbeek; foto: Peter Thoben]



Andreas Schotel, Johannes Proost, 1938, ets in zwart/papier 211 x 170 mm [collectie Esbeek]

## Noten

- <sup>1</sup> *Etsen van Johannes Proost 27 Februari 1882 – 26 Maart 1942*, Museum Boymans Rotterdam 1947. Meer recent is er aandacht aan Johannes Proost besteed in: R(ademaker), M., Johannes Proost, etser, 1882-1942. In: Adrichem; Jan van en Nord, Max (red.), *Rebel, mijn hart. Kunstenaars 1940-1945*, Zwolle, 1995, p. 166 (uitgegeven naar aanleiding van tentoonstelling in Nieuwe Kerk Amsterdam); Jager, Ida, *Sterk van kleur. Grafiek in Rotterdam in de twintigste eeuw*, Schiedam, 2005, pp. 184-187 en Veelenturf, Kees, *Zwart-wit met overtuiging: de etser Johannes Proost*. In: *Desipientia. Zin en waan* 18, nr. 2 – najaar 2011, pp. 46-51.
- <sup>2</sup> Thoben, Peter, *Andreas Schotel Museum Esbeek. Museumgeschiedenis en kunstenaars*, Esbeek, 2015, pp. 94-141 (over Johannes Proost). Hierin is opgenomen een uitgebreide lijst van tentoonstellingen en verwijzingen naar literatuur.
- <sup>3</sup> Later uitgeschreven kopie van brief van Proost aan Briedé met onduidelijk jaartal in documentatie Andreas Schotel Museum Esbeek.
- <sup>4</sup> Mooij, Charles C.M. de en Trappeniers, Maureen S., *Piet Mondriaan. Een jaar in Brabant 1904-1905*, tentoonstellingscatalogus, Noordbrabants Museum 's-Hertogenbosch/Zwolle, 1989.
- <sup>5</sup> Zie [http://nl.wikipedia.org/wiki/Johan\\_Bried%C3%A9](http://nl.wikipedia.org/wiki/Johan_Bried%C3%A9) (geraadpleegd 28-12-2018).
- <sup>6</sup> Reve, Gerard J.M. van het, *Romantiek der rode revolutie. De droom der Wereldrevolutie*. In: *De nieuwe stem* 21, 1966, pp 676-689 of Reve, Gerard J.M. van het, *Mijn rode jaren. Herinneringen van een ex-bolsjewiek*, Utrecht/Antwerpen, 1967 (en Haarlem, 1982), pp. 146-149.
- <sup>7</sup> Struik, Dirk, *Mijn socialistiese jaren in Nederland. Herinneringen uit 1914-1924*. In: *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland 1977*, Nijmegen 1977, pp. 191-246; met name pp. 242 en 245.
- <sup>8</sup> Giebels, Henk M.T.M., *Katholicisme en socialisme. Het zelfbeeld van de Eindhovense christen-socialisten in het spanningsveld tussen traditie en moderniteit, 1885-1920*, Tilburg, 1994.
- <sup>9</sup> Verhage, Hans, *Katholieken, kerk en wereld: Roermond en Helmond in de lange negentiende eeuw*, Hilversum, 2002, pp. 146 en 204-205.
- <sup>10</sup> Zie noot 6.
- <sup>11</sup> Roland Holst-Van der Schalk, Henriette, *Het vuur brandde voort. Levensherinneringen*, Amsterdam-Antwerpen, 1950<sup>3</sup>, pp. 194-195 en 207.
- <sup>12</sup> Cornelissen, Igor, *De GPOe op de Overtoom. Spionnen voor Moskou 1920-1940*, Amsterdam, 1989. Voerman, Gerrit, *De meridiaan van Moskou. De CPN en de Communistische Internationale (1919-1930)*, Amsterdam, 2001, waarin Proost c.q. Jansen veelvuldig wordt genoemd, als ook Schrevel, Margreet en Voerman, Gerrit (red.), *De communistische erfenis. Bibliografie en bronnen betreffende de CPN*, Amsterdam, 1997.
- <sup>13</sup> Schmidt, Bertus, *Rode jaren. Herinneringen van een anti-fascist*, Rotterdam, 1981, p. 35.
- <sup>14</sup> Zie noot 6.
- <sup>15</sup> Dankaart, Hans en Doorslaer, Rudi van, *De activiteiten van een communistische sabotagegroep in Antwerpen en Rotterdam. De organisatie Wollweber (1933-1939)*, z.pl. 1978 (zie ook <https://www.marxists.org/nederlands/thema/wereldoorlog2/1979sabotage.htm>)
- <sup>16</sup> Olink, Hans, *De koeriers van Moskou. Over communisme, spionnen en saboteurs tijdens de Koude Oorlog*, Amsterdam, 2002, pp. 57-73.
- <sup>17</sup> Artikel ondertekend met P.K. (mogelijk kunstcriticus Pieter Koomen) in een niet nader aangeduid blad in documentatie Andreas Schotel Museum Esbeek.
- <sup>18</sup> Ravesteyn, W. van, *Herinnerd aan Hercules Seghers. Joh. Proost, groot en tragisch kunstenaar*. In: *Elseviers weekblad* 3, nr. 4 van 11 oktober 1947, p. 13.
- <sup>19</sup> S(chmidt), L.W., *Herdenkingstentoonstelling J. Proost. 27 februari 1882 – 26 maart 1942*. In: *De Waarheid* van 14 juni 1947 en Schmidt, Bertus, *Rode jaren. Herinneringen van een anti-fascist*, Rotterdam, 1981, met name p. 85.
- <sup>20</sup> Tentoonstellingen in Raadhuis Hilvarenbeek (1967), Gemeentehuis Bladel (1968) en Gemeentehuis Hilvarenbeek (1978) met catalogi.